

PARTICULARITĂȚILE ISTORIEI EVREILOR

DIN BANAT

Mirel HORODI

Cu ocazia întâlnirii timișorenilor care a avut loc pe 4 noiembrie 2015 la Haifa, am primit volumul „ISTORIA BANATULUI - Studii privind particularitățile unei regiuni transfrontaliere”, coordonat de istoricul Victor Neumann, invitatul principal care a conferențiat la această reuniune. Volumul, apărut în 2015 la Editura Academiei Române, este o lucrare monumentală de 620 de pagini, care prezintă cititorului istoria unei provincii din România care a avut o desfășurare deosebită față de celelalte regiuni, chiar și față de Transilvania. Așa cum subliniază, în introducere, academicianul Răzvan Theodorescu, volumul include lucrări întocmite de 15 autori din Timișoara și Caransebeș, Novi Sad și Vârșeț, Szeged și Belgrad, fiind prin aceasta, el însuși „un volum multicultural și multinațional”. Contribuția principală îi aparține coordonatorului, prof. Victor Neumann, care pe lângă studiul introductiv este autorul a 6 articole din cele 21 care alcătuiesc volumul. Am publicat o amplă recenzie al acestui volum în revista „Observator cultural” nr. 801, din 04.12. 2015. În cele ce urmează mă voi referi în special la particularitățile istoriei evreilor din Banat, așa cum rezultă din volumul analizat.

Banatul: particularități geo-politice

Din punct de vedere geografic Banatul este regiunea cuprinsă între Tisa, Mureș, Dunăre și Carpați. El este situat între Europa Centrală și cea de Sud-Est. Aflându-se pe drumul turcilor spre Viena, pe care au asediat-o în două rânduri, în 1529 și în 1683, Banatul a fost sub stăpânire otomană între 1552 și 1716. Banatul era o regiune multiculturală încă din evul mediu: o regiune populată de comunități creștin-ortodoxe, vorbitoare de limbă română și de limbă slavo-sârbă, de musulmani de limbă turcă, de armeni, evrei sefarzi și țigani.

În perioada 1716-1779 Banatul, a fost administrat direct de Viena, reprezentând o regiune de sine stătătoare, cu trăsături particulare. Unul din programele speciale ale Casei Imperiale a fost colonizarea Banatului, fiind aduse populații de religie catolică din diverse regiuni ale Europei: în special coloniști vorbitori de limbă germană (șvabii), dar și francezi, spanioli, italieni, unguri, slovaci și cehi. Treptat, în Banatul secolului al XVIII-lea, ca urmare a colonizărilor întreprinse de Habsburgi, limba germană a devenit principala limbă de comunicare cu autoritățile. Prof. Laszlo Marjanuk, de la Universitatea din Szeged, consideră că cea mai importantă trăsătură a societății Banatului în secolul al XVIII-lea a fost pluralismul cultural și religios, ca urmare a colonizării, care a fost cea mai mare migrație europeană din epocă. (pag. 80).

Din 1779, prin hotărârea de reorganizare a Mariei Theresia, Banatul a intrat în componența administrației ungare, având însă un statut aparte. Această schimbare nu a atras după sine o nouă

situație demografică, menținându-se coabitarea diverselor „națiuni confesionale” (inclusiv cea mozaică). A avut loc doar promovarea funcționarilor provenind din comitatele ungare (pag.127).

Începând cu secolul al XVIII-lea, Biserica Romano-Catolică din Transilvania și Banat a fost considerată ca religie de stat. Promovarea limbii germane în regiunile Imperiului s-a făcut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în scopul înlesnirii comunicării cu populațiile Imperiului și nu în beneficiul vreunei idei naționale.

În volum se subliniază că: „procesul schimbărilor din Banat are o mulțime de accente proprii, absența nobilimii facilitând geneza burgheziei, a clasei de mijloc (...). Populațiile locale dimpreună cu acelea colonizate de Habsburgi, aveau să construiască – într-un timp mai scurt decât în Transilvania – un standard de viață social-economică și o societate adesea interesată de armonizarea diferențelor religioase și cultural-lingvistice” (pag. 50).

Secolul al XIX-lea. Apariția activismului etno-național

În anii 1800 Banatul se afla pe aceeași treaptă de dezvoltare cu celelalte regiuni ale Imperiului austriac. Mișcările revoluționare de la 1848 au avut repercursiuni asupra vieții din Banat. Cu această ocazie apar disensiuni între sârbi și români. În 1849 s-a constituit o nouă entitate statală, separată de Ungaria și subordonată nemijlocit Ministerului de Interne de la Viena - „Voevodatul Serbiei și al Banatului Timișean”. Organizarea administrativă a fost definitivată în 1851, când voievodatul a fost divizat în cinci prefecturi: Timișoara, Lugoj, Torontal, Sombor și Novi Sad. Conform recensământului din 1850, populația avea un total de 1,525,214 locuitori, dintre care numai 12,599 evrei, adică circa 0.8% (pag. 361). De subliniat că la recensământul din 1784-1785 erau în comitatele Caraș, Timiș, Torontal și în orașul Timișoara 612 persoane de religie mozaică, ceea ce reprezenta numai 0.1% din populație (pag. 81).

O nouă schimbare administrativă va interveni în 1867, când se instaurează dualismul austriaco-ungar, o conducere de tip bicefal, cu două guverne, două capitale, două administrații teritoriale. Profesorul Neumann subliniază meritul casei vieneze în declanșarea procesului de alfabetizare a populațiilor Imperiului, de a fi realizat cele dintâi mijloace de comunicare inter-regionale, de a fi dezvoltat orașele existente și de a fi ridicat altele noi, de a fi format cele dintâi segmente ale societății civile fără de care erau cu neputință emanciparea și formularea ideilor liberale pașoptiste. (pag.449). În timp ce Imperiul a acceptat dezvoltarea plurală a religiilor și culturilor comunitare, elita ungară a instituit o serie de reguli care favorizau ideea identității naționale maghiare, intrând în conflict cu aspirațiile celorlalte națiuni din componența Imperiului: românii, sârbi, croații, slovacii. Statutul relativ autonom al Transilvaniei și Banatului, avut sub austrieci, va fi pierdut. (pag.453).

Între 1880 și 1914 Banatul a parcurs o ascensiune economică remarcabilă, Timișoara devenind cel mai important oraș industrial, comercial, bancar, și cultural al regiunii.

Emanciparea evreilor.

Profesorul Neumann atrage atenția asupra conceptului iluminist dezvoltat de filosoful evreu-german Moses Mendelssohn (1729-1786), care a stat la baza mișcării *Haskalah*, de adaptare a iudaismului la modernism, opusă formelor de gettou fizic și spiritual, având ca țintă reconcilierea între credință și rațiune, pentru o fraternitate umană universală. Influența scrierilor lui Mendelssohn asupra comunităților evreiești din Banat nu este evidentă. Reforma religioasă a religiei mozaice ajunge totuși în Banat prin rabinul Aron Chorin (1766-1844) din Arad, discipolul marelui rabin din Praga, Ehezkiel Landau. Sinagoga neologă din Arad a fost inaugurată în anul 1834. Am participat în mai 2004, împreună cu soția mea pictorița Liana Saxone, la aniversarea a 170 de ani de la inaugurarea acestei sinagogi. Cu această ocazie am văzut cum prin participarea reprezentanților tuturor cultelor și etniilor la acest eveniment, se menține și în prezent, pluralismul în această regiune.

Profesorul Neumann consideră că multe din inițiativele reformatoare ale lui Aron Chorin coincideau cu tendințele imperiale. Una din măsurile de reformă a fost introducerea muzicii de orgă în slujba religioasă. O altă măsură a fost introducerea limbii maghiare, alături de ebraică, ca limbă de cult. În perioada iluministă, cărțile de rugăciuni fuseseră traduse în limba germană. În anii dualismului austro-ungar ele aveau să fie schimbate cu acelea în limba maghiară.

Profesorul Neumann subliniază că în Banat a apărut fenomenul plurilingvismului și al interculturalității, care a condus ca în familiile evreiești să se utilizeze în mod curent limbile maghiară și germană, iar după unirea cu România, și limba română, fără să se neglijeze nici limba ebraică.

Cererile evreiești de emancipare, pentru a căpăta drepturi cetățenești depline, s-au lovit și în Ungaria de opoziția aristocrației și a naționaliștilor maghiari. Totuși în decembrie 1867, parlamentul ungar a adoptat legea privind emanciparea evreilor, care însă era favorabilă numai pentru reformiști, care acceptau maghiarizarea. Evreii erau considerați „maghiari de confesiune mozaică”. Cu toate acestea, în 1871 s-a acordat posibilitatea să funcționeze pe lângă comunitățile reformiste-neologe și comunități ortodoxe. La Timișoara vom găsi, pe lângă sinagoga neologă din Cetate, construită între anii 1863-1865, după planurile arhitectului vienez Karl Schuman și reînscrisă în prezența Împăratului Franz Josef în 1874, sinagoga ortodoxă din Iosefin, inaugurată în 1895 și sinagoga neologă din cartierul Fabrik, inaugurată în 1899.

Includerea în România după Primul Război Mondial

După Primul Război Mondial, Imperiul austro-ungar s-a destrămat. Banatul la sfârșitul războiului a fost ocupat în mare parte de unități militare sârbe. Pentru a aplana conflictul dintre România și Serbia, în decembrie 1918 au intrat în Banat trupe franceze. În 1920, prin Tratatul de Pace, Banatul a fost împărțit între România (cea mai mare parte), Serbia și Ungaria. Cercetătorul timișorean Vasile Dudaș, concludă că „divizarea Banatului între cele trei state vecine a ignorat în final particularitățile culturale locale, rezultate din sinteza mai multor culturi, grupuri lingvistice, confesiuni și tradiții pe fondul civilizator austriac” (pag. 554). Este semnificativă schimbarea de interes în recenzarea populației, ca urmare a schimbării administrației. La recensământul din 1910, realizat de administrația de la Budapesta, se pune accentul pe limba maternă a populației, evreii fiind recenzați ca având limba maternă maghiară sau germană. În ceea ce privește religia declarată, erau în 1910 în orașul Timișoara 6729 persoane de religie izraelită (pag.579). La recensământul din 1930, realizat de administrația românească, se pune accentul pe naționalitatea declarată. În Timișoara erau 7171 persoane care declaraseră naționalitatea evreiască (pag. 581). Totuși din punct de vedere al religiei, statistica oficială consemna 9368 de persoane de religie mozaică (pag.585). De remarcat că 442 persoane declaraseră chiar limba maternă idiș (pag.584). În pofida politicii de românizare a administrației de la București, Timișoara plurilingvă și multiconfesională și-a continuat existența în perioada interbelică (pag.586). În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, populația evreiască a fost supusă discriminărilor impuse de legile rasiale, confiscarea averilor și luarea în detașamente de muncă forțată. După instaurarea regimului comunist au venit deportările în Bărăgan a familiilor de mici burghezi, reprezentându-i pe români, sârbi și germani.

În anii 1950-1989 a avut loc o emigrație masivă, care a condus la o diminuare simțitoare a elitelor păstrătoare a numeroase particularități social-culturale. Fenomenul s-a extins după 1989, lăsând în urmă un gol vizibil. Volumul este deosebit de interesant și reușește să ne prezinte un caz istoric concret de regiune transfrontalieră în care multiculturalismul a reușit să se mențină, într-o măsură deloc neglijabilă, până în zilele noastre.